

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
„ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”

СЕРЕБРЯК МАРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'373.7 : 378

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОГРАФІЯ

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Луганськ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент
Ужченко Дмитро Вікторович,
ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, проректор з науково-педагогічної роботи.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Демська Орія Мар'янівна,
Національний університет „Києво-Могилянська академія”, доцент кафедри української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Савченко Любов Василівна,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, завідувач кафедри культури української мови.

Захист відбудеться „27” травня 2014 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 29.053.02 у ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2, ауд. 376.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2).

Автореферат розіслано „26” квітня 2014 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Т. І. Должикова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Українська діалектна фразеографія (УДФ) як одна з важливих галузей мовознавства сьогодні інтенсивно розвивається. Її фонд налічує десятки словників, які мають значну цінність для лінгвістичної науки та становлять національне культурне надбання. Діалектну фразеологію в різні періоди лексикографічно опрацьовували такі науковці: у XIX ст. – М. Номис, І. Я. Франко, П. П. Чубинський, у XX – XXI ст. – Г. Л. Аркушин, Н. Д. Бабич, Н. Д. Вархол, Г. М. Добролюжа, А. О. Івченко, Н. Д. Коваленко, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, В. А. Чабаненко, О. С. Юрченко та ін.

Разом з тим зауважимо, що у зв'язку зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій та зростанням ролі лінгвістичної інформації виникла необхідність виробити новий підхід в УДФ. Аналіз досліджень О. М. Демської, О. В. Загоровської, Є. А. Карпіловської, І. М. Кульчицького, В. А. Широкова, у яких проаналізовано методи укладання комп'ютерних словників, дає змогу стверджувати, що актуальним є розвиток нового напрямку – діалектної комп'ютерної фразеографії. Це питання визначено пріоритетним на загальнодержавному рівні, що засвідчує „Концепція Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009 – 2015 роки”. У ній зазначено, що розробки інноваційних словників необхідно здійснювати, ураховуючи перспективні технології комп'ютерного лексикографування з метою надати користувачам максимально повний комплекс інформації в зручній і доступний спосіб. Упровадження комп'ютерних технологій в УДФ потребує і якісно іншого формату укладання діалектного фразеологічного словника (ДФС) та відповідної концептуальної перебудови способів відбору, опрацювання й репрезентації інформації користувачам. З аналізу наукових праць Ю. Д. Апресяна, В. В. Дубичинського та ін. встановлено, що в сучасному словникарстві переважають комплексні типи лексикографічних розробок. Теоретико-методичні основи подальшого розвитку УДФ ми вбачаємо у створенні зразка високотехнологічного комплексного словника, орієнтованого на широке коло користувачів, у якому буде поєднано різні типи лінгвістичної та енциклопедійної інформації.

На сьогодні нам не відомі роботи, у яких інноваційні пошуки комп'ютерної лексикографії та метод інтегрованого опису мовних одиниць було би застосовано згідно з потребами словникового опрацювання діалектної фразеології. Аналіз практики укладання ДФС засвідчив наявність деяких суперечностей: по-перше, між вимогою держави впровадити комп'ютерні технології в усі галузі лексикографії та відсутністю такого проекту в УДФ; по-друге, між вимогою лінгвістичної науки розробити базу даних українських говорів з інтегрованим описом ареальних фразеологічних одиниць (АФО) та недостатнім теоретико-методичним вивченням цієї проблеми в УДФ; по-третє,

між вимогою суспільства, освіти до укладання ДФС, який задовольнить пізнавальні потреби особистості, активізує її мотивацію до вивчення національної мови, та його вузькогалузевим призначенням. Отже, актуальною є розробка моделі комп'ютерного ДФС, яка ґрунтуватиметься на інтегрованому описі АФО, що дозволить розширити функційну значущість словника і в галузі наукових досліджень, і в навчально-виховному процесі, а також окреслить перспективи розвитку УДФ на засадах комп'ютерних технологій лексикографування. Усе це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до актуальних напрямів розвитку національної словникової бази, засвідчених постановами Кабінету Міністрів України „Про затвердження Державної програми розвитку й функціонування української мови на 2004 – 2010 роки” від 2.10.2003 № 1546 та „Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009 – 2015 роки” від 11.11.2009 № 140-р. Дослідження також здійснено в межах комплексних наукових тем кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” „Нова концепція української діалектної фразеографії” (державний реєстраційний номер 0110U002687, 2010 – 2012 рр.) та „Українська діалектна лексикографія та фразеографія: становлення й засади розвитку” (реєстраційний номер 0113U001779, 2013 – 2015 рр.). Тему затверджено на засіданні Вченої ради ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка” (протокол № 2 від 2.10.2009) та схвалено на засіданні наукової координаційної ради „Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності” в Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні Національної академії наук України (протокол № 2 від 15.04.2010).

Мета дисертації – на основі аналізу лексикографічних досліджень сформулювати концепцію укладання ДФС з використанням комп'ютерних технологій та відповідно до цієї концепції розробити й теоретично обґрунтувати модель комплексного ДФС з урахуванням вимог і потреб користувачів.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- 1) проаналізувати основні історичні етапи розвитку УДФ, виявити сучасні проблеми укладання ДФС та окреслити перспективи їх вирішення;
- 2) дослідити актуальні тенденції комп'ютерної лексикографії й на цій основі сформулювати концепцію укладання ДФС з використанням комп'ютерних технологій;
- 3) визначити зміст і послідовність етапів формування пізнавального інтересу користувачів до АФО в словнику;
- 4) спроектувати й теоретично обґрунтувати модель комплексного ДФС, яка базується на поєднанні науково-лінгвістичного й енциклопедійно-

пізнавального типів інформації в єдине „розвивальне інформаційне середовище”;

5) розробити макро-, мікро- та медіоструктуру спроектованої моделі комплексного ДФС, описати методику опрацювання АФО й проілюструвати її реалізацію на фрагменті словника „Фразеологія Луганської області”.

Об’єктом дослідження є макро-, мікро- й медіоструктура лексичних і фразеологічних словників.

Предмет дослідження – інформаційно-лексикографічна модель комплексного ДФС з використанням комп’ютерних технологій.

Джерельною базою дослідження стали ДФС Н. Д. Вархол, Г. М. Добролюжі, А. О. Івченка, В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка, В. А. Чабаненка, О. С. Юрченка та ін.; давні фольклорні збірки, діалектні лексичні, етимологічні, лінгвокультурологічні, енциклопедійні й міфологічні словники. Розглянуто праці дослідників В. І. Даля, Ю. Кжижановського, Ю. Конся, В. М. Мокієнка, Б. Сихти, С. Скорупки, О. І. Федорова. Особливу увагу приділено комп’ютерним розробкам „Словники України”, АBBYY Lingvo, Słownik frazeologiczny PWN, сайту Gwary polskie. Przewodnik multimedialny. Усього проаналізовано близько ста лексикографічних праць.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять концептуальні положення лінгвістичної та прикладної науки щодо принципу інтегрованого опису мовних одиниць, повноти словникової репрезентації інформації, комплексності лексикографічних систем і комп’ютерні технології їх формування. У роботі використано такі методи: *описовий* – для аналізу словникової практики, *порівняльний* і *зіставний* – для виявлення нових способів лексикографічного опису; *лексикографічне моделювання* – для теоретичного обґрунтування й перевірки концепції укладання ДФС з використанням комп’ютерних технологій; різновиди аналізу (*дефініційний, концептуальний, лексикографічний*) – у вивченні семантичної структури АФО, їхніх функційних характеристик, зв’язку з позалінгвальними явищами з метою окреслити релевантні способи їх експлікації в ДФС.

Наукову новизну роботи зумовлено тим, що ґрунтовно досліджено теоретико-методичні засади укладання ДФС з урахуванням комп’ютерних технологій. Уперше запропоновано концепцію укладання ДФС, в основу якої покладено комунікативну взаємодію: *людина* → *комп’ютер (комплексний ДФС)* → *пізнання* ↔ *мотивація* ↔ *наука* → *самовдосконалення особистості*; спроектовано й обґрунтовано модель комплексного ДФС, яка базується на поєднанні науково-лінгвістичного й енциклопедійно-пізнавального типів інформації в єдину лексикографічну систему з метою конструювання „розвивального інформаційного середовища”; дістали подальшого розвитку такі поняття, як „розвивальне інформаційне середовище”, „науково-лінгвістичне” й „енциклопедійно-пізнавальне середовище”; визначено зміст і

послідовність етапів формування пізнавального інтересу користувачів до вивчення фразеологізмів у ДФС; розроблено макро-, мікро- й медіоструктуру моделі комплексного ДФС, реалізацію моделі проілюстровано на схематичному фрагменті словника „Фразеологія Луганської області”.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження теоретико-методичних принципів, які використовують в УДФ, дають можливість висвітлити сучасні проблеми укладання ДФС, а аналіз актуальних тенденцій комп'ютерної лексикографії – визначити шляхи їх розв'язання. У зв'язку з цим окреслено перспективи подальшого розвитку такої галузі, як діалектна комп'ютерна фразеографія. У дисертації обґрунтовано концепцію укладання ДФС відповідно до теоретичних досліджень з напрямку комунікативної взаємодії „людина – комп'ютер” та спроектовано модель комплексного ДФС, яка базується на поєднанні науково-лінгвістичного й енциклопедійно-пізнавального типів інформації в єдине „розвивальне інформаційне середовище”. Висновки про принципи побудови комплексного ДФС на макро-, мікро- й медіоструктурному рівні, а також методи інтегрованого опису АФО щодо реалізації широкого спектра науково-освітніх потреб і пізнавальних інтересів користувачів розширюють відомості з теоретичних засад укладання словників.

Практичне значення. Розроблена відповідно до сформованої концепції модель комплексного ДФС дає цінні результати, що можна рекомендувати передусім науковцям, які досліджують проблеми фразеології та фразеографії, а також фахівцям інших лінгвістичних та лексикографічних галузей з питань розробки бази даних, створення словників, укладених на сучасних принципах комп'ютерного лексикографування. Поєднання науково-лінгвістичного й енциклопедійно-пізнавального типів інформації та їхній взаємозв'язок дозволяє сконструювати „розвивальне інформаційне середовище”, а відтак розширити функційну значущість ДФС як потужного мотивувального чинника й наочного посібника на заняттях з курсів „Лексика та фразеологія сучасної української мови”, „Діалектологія української мови”, „Лексикографія та фразеографія”, а також важливого інструментарію в підготовці лексикографів. Результати досліджень і висновки поглиблюють теоретичні знання з методики укладання словників і можуть слугувати методичними рекомендаціями для упорядників сучасних ДФС.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях „Актуальні проблеми фразеології” (Сімферополь, 2009), „Сучасний лінгвістичний і лінгводидактичний дискурсивний простір” (Луганськ, 2010), „Західнополіські говірки в просторі та часі” (Луцьк, 2010), „Лінгвалізація світу” (Черкаси, 2010), „Північноукраїнське наріччя в історії української мови” (Житомир, 2010), „Українська лексикографія в

загальнослов'янському контексті” (Київ, 2011), „Проблеми зіставної семантики” (Київ, 2011), „Słowo. Tekst. Czas”. Frazeologia słowiańska w aspekcie onomazjologicznym, lingwokulturologicznym i frazeograficznym (Szczecin – Greifswald, 2011); „Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти” (Одеса, 2012); Наукових читаннях пам'яті доц. Б. А. Шарпила, О. М. Маштабей та проф. В. Д. Ужченка (Луганськ, 2013) та щорічних конференціях „Образне слово Луганщини” (Луганськ, 2007 – 2013).

Публікації. Зміст дисертації висвітлено в 12 публікаціях, 8 з яких розміщено в наукових фахових виданнях, 1 – в іноземному збірнику, 1 – методичні рекомендації.

Структура та обсяг дисертації. Робота містить перелік умовних скорочень, список джерел ілюстративного матеріалу та їхніх умовних скорочень (99 позицій), вступ, два розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел (202 позиції), три додатки (Додаток А – „Таблиці”; Додаток Б – „Макроструктура моделі комплексного ДФС”; Додаток В – „Зразки словникових статей”). Загальний обсяг дисертації – 273 сторінки, із них 228 – основний текст; додатки викладено на 45 сторінках. Робота містить 33 таблиці та 8 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність укладання ДФС з використанням комп'ютерних технологій, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи.

Перший розділ „Теоретико-методичні засади проектування комплексного ДФС з використанням комп'ютерних технологій” присвячено аналізу історичних етапів розвитку предметної галузі, діагностики сучасних проблем укладання словників і перспектив їх розв'язання через упровадження комп'ютерних технологій лексикографування в діалектну фразеографію.

У дисертації здійснено огляд основних словникових праць, починаючи з давнього періоду (М. Номис, І. Я. Франко) і до сьогодні (Н. Д. Вархол, Г. М. Добролюбова, А. О. Івченко, В. Д. Ужченко, В. А. Чабаненко та ін.), у яких розроблено основні принципи укладання словників, здійснено добір і стандартизацію фразеографічних параметрів опрацювання АФО. Щодо теоретичних питань визначення базових термінів, статусу, структури та місця фразеографії в системі мовознавчих дисциплін ми спирались на дослідження В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, Л. В. Савченко, Л. Г. Скрипник та ін. З метою вдосконалити методи укладання комп'ютерного ДФС досліджено теоретичні концепції В. В. Дубичинського, О. В. Загоровської, В. А. Широкова та ін.

Проаналізувавши ці розвідки, ми дійшли висновку, що інноваційною є тенденція створення розвинених автоматичних систем, які розробляють на основі інтеграції різнотипних словників, що задовольняють потреби користувачів і в науковому, і в пізнавальному аспектах. І. М. Кульчицький стверджує, що укладання комп'ютерного словника потребує концептуальної перебудови способів опрацювання й репрезентації інформації користувачам. Услід за О. М. Демською *концепцію* в лексикографії розуміємо як систему наукових поглядів щодо ідеї створення словника, мети й завдань, структури, принципів відбору базових одиниць та засад їх лексикографічного опису. Для розв'язання цих завдань в УДФ розроблено концепцію комп'ютерного ДФС.

Спираючись на теоретичні концепції Ю. Д. Апресяна, О. К. Жолковського, І. О. Мельчука, ми визначили тип ДФС як *комплексний*, ідея створення якого полягає в розробці інноваційного високотехнологічного словника-енциклопедії, що репрезентує користувачам базу даних фразеологічного складу діалекту, дає можливість здійснювати наукові дослідження, забезпечує освітні заклади й суспільство „розвивальним” інформаційним джерелом. На основі дослідження праць В. Г. Гака, В. В. Жайворонка, Ю. Кжижановського, Ю. Конся, Б. Сихти та ін. провідним у методиці укладання комплексного ДФС визначено *принцип інтегрованого опису* мовних одиниць, що передбачає об'єднання лінгвістичної та екстралінгвальної інформації. Зауважимо, що збільшення обсягу матеріалу, яке за умови його несистематизованого нагромадження призводить до негативних наслідків, спричинило пошук моделей автоматичної обробки мови відповідно до нейропсихологічних особливостей когнітивних процесів людського мозку. Узявши за основу цей механізм, а також висновки В. Л. Дьогліна, М. К. Кабардова, О. О. Селіванової про функційну асиметрію півкуль (ліва є носієм наукового мислення, відповідає за власне лінгвістичні знання, права – за породження емоцій, є носієм міфологічної свідомості), у дисертації ми запропонували створити проект у вигляді „інформаційного середовища”, що поєднує науково-лінгвістичний та енциклопедійно-пізнавальний типи інформації, які становлять два компоненти одного цілого – когнітивних процесів людського мозку. Необхідність створення „мовно-інформаційного середовища” в проектуванні комп'ютерного ДФС підтверджують численні експерименти зі створення конкретних реалізацій інтегрованих лінгвістичних об'єктів, проведені В. А. Широковим, О. Г. Рабульцем. Спираючись на визначення „інформаційного середовища” як системи засобів взаємодії з людськими знаннями, що слугує для збереження, структурування й представлення інформації (М. І. Башмаков, С. М. Поздняков, Н. О. Резник), у дослідженні з метою посилення дидактичного спрямування ДФС запропоновано ввести поняття „розвивальне інформаційне середовище”. В основу впорядкування такого ДФС покладено поєднання пізнавальних і

наукових інтересів особистості, а провідним завданням є заохочення її до вивчення фразеології через вплив на емоційну сферу мотивування до пошуково-дослідної діяльності. Його конструювання відкриває широкі можливості для саморозвитку особистості, оскільки правильно організоване культурно-освітнє середовище є запорукою актуалізації процесу саморозвитку науково-гуманітарного мислення (П. Я. Гальперін, Н. В. Юдіна).

Упровадження у фразеографічну практику комп'ютерних технологій, які репрезентують інформацію без обмеження її обсягу й конфігурованих форматів, дає змогу актуалізувати мотивацію особистості до вивчення цілісного комплексу науково-пізнавальної інформації. У роботі визначено, що відбір матеріалу й побудова відповідної моделі знань, яка б забезпечила ефективне „спілкування” користувача з комп'ютерним ДФС, тобто створення інтелектуальної діалогової системи, становило одне з основних завдань дослідження. У формуванні концепції ДФС, урахувавши зауваження В. В. Дубичинського, В. І. Шульгіної щодо розробки „компетентного” інформаційного забезпечення комп'ютерного ДФС, ми реформували відповідні його сфери в аспекті розширення можливостей „діалогу” з метою здійснити цілеспрямований освітньо-розвивальний, культурно-виховний вплив на особистість. Для конструювання „розвивального” інформаційного джерела комбінація типу „людина – комп'ютер” має бути зорієнтованою на розвиток особистості й актуалізацію її пошуково-дослідного потенціалу. На перший план повинні виходити мотиваційні чинники, які через багатогранну можливість комп'ютерних технологій залучатимуть користувачів до комплексного „мовно-інформаційного середовища”. Отже, *основу концепції укладання комп'ютерного ДФС* ми вбачаємо в організації комунікативної взаємодії „людина – комплексний ДФС”, де новою характеристикою словника стає врахування пізнавальних і наукових інтересів користувачів; рушійною силою є потребнісно-мотиваційні чинники, а кінцевим результатом – актуалізація процесу самовдосконалення особистості, що відбито на рис. 1.

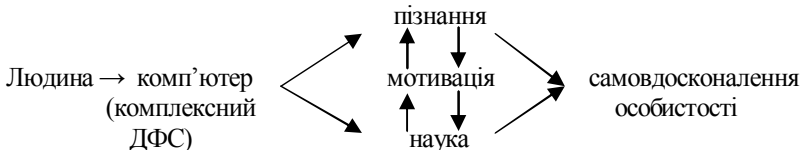

Рис. 1. Комунікативна взаємодія „користувач – комплексний ДФС”

У дисертації зазначено, що „розвивальне інформаційне середовище” створено з урахуванням потребнісно-мотиваційних чинників в опрацюванні й організації фразеологічного матеріалу, а саме через добір яскраво поданої екстралінгвальної інформації та організацію її взаємозв'язків з лінгвістичною. Узявши за основу дослідження Т. Головань, а також досвід В. Д. Ужченка, ми змістовно наповнили такі етапи, як *зацікавленість* → *допитливість* →

заглибленість → *спрямованість*, з метою мотивування користувачів до вивчення фразеології в ДФС. Їх зацікавленню сприяє, по-перше, застосування високотехнологічних методів обробки матеріалу, по-друге, організація додаткового комплексу пізнавальної інформації щодо концептуального наповнення АФО, зв'язку з екстралінгвальними реаліями та перехід до науково-лінгвістичного комплексу відомостей про семантику АФО, особливості її мовленнєвого функціонування. Отже, поняття „розвивальне інформаційне середовище” – складна інтегративна структура, що передбачає поєднання різнотипної інформації в процесі укладання ДФС нового типу.

Визначений концептуальний підхід дозволив створити відповідну багаторівневу модель комплексного ДФС з використанням комп'ютерних технологій, спроектовану на засадах наукових розробок І. М. Кульчицького, В. А. Широкова, які розглядали моделювання як конструювання лексикографічної системи. Вивчення та аналіз проектів „Словники України”, АВВУ Lingvo, Słownik frazeologiczny PWN дав можливість наголосити на необхідності зміни конструктивного підходу у виділенні інформаційних модулів, які застосовують у технологіях укладання словників нової генерації. Розроблений польськими науковцями під керівництвом Г. Карась сайт Gwary polskie. Przewodnik multimedialny став одним із прототипів у проектуванні моделі комплексного ДФС, оскільки є зразком науково-пізнавальної енциклопедії. Результати дослідження цих робіт були підґрунтям у формуванні моделі комплексного ДФС, яку розроблено як „розвивальне інформаційне середовище”, що складається з таких компонентів:

- „науково-лінгвістичне середовище”, що становить складний інтегрований комплекс лінгвістичної інформації про АФО. Фразеографічними параметрами цього середовища є роз'яснення фразеологічного значення та його відтінків; розкриття конотації; маркування стилістичних показників; позначення території фіксування АФО; відтворення природного звучання; наявність контекстів; наведення фразеосемантичного поля; ілюстрація граматичних характеристик АФО; надання прагматичного коментаря та ін.;

- „енциклопедійно-пізнавальне середовище”, що має репрезентувати сукупність значущої для усвідомлення фразеології інформації та відображає її зв'язки з позамовною дійсністю, культурою, історією, мовними й етнічними традиціями українського народу. Фразеографічними параметрами цього середовища є етимологічна й етнокультурна характеристики АФО; ілюстрація підоснови виникнення вислову на ґрунті екстралінгвальної інформації; подання цікавих фактів функціонування; тлумачення незрозумілих і символічних компонентів; наведення прикладів з регіональної публіцистики, форумів; розміщення коротких відомостей про населені пункти (карта, аудіозаписи мовлення), фотографій, графічно-ілюстраційних зображень.

Отже, виділення в словнику „науково-лінгвістичного” та „енциклопедійно-пізнавального середовищ” і використання принципу мотивації в організації матеріалу дозволяє створити „інформаційне середовище” для саморозвитку особистості.

У другому розділі „Структурна організація моделі комплексного ДФС та методика лексикографічного опрацювання АФО” науково обґрунтовано принципи ієрархічної будови моделі комплексного ДФС, методику комплектації її рівнів, відповідні принципи лексикографічного опрацювання АФО.

Досвід учених, які працюють з комп’ютерними проектами (В. В. Дубичинський, І. М. Кульчицький), переконав, що найпридатнішою є така форма подання тексту словника, яка має максимально структурований за типами інформації вигляд. Відповідно запропоновану модель розроблено за трьома ієрархічними рівнями – макро-, мікро- й медіоструктурою. Така будова комплексного ДФС дає змогу дібрати й ефективно організувати матеріал з урахуванням його типології, а також реалізувати пізнавальні та наукові потреби користувачів. Керуючись думкою П. Жмігородського про те, що в лексикографічних проектах макро- й мікроструктури словника мають бути визначеними у формі інструкцій уже на підготовчому етапі, у проектуванні моделі ми надали такі інструкції у вигляді таблиць.

Розробку *макроструктури* комплексного ДФС здійснено в аспекті формування загального укладу словника, принципів розташування статей (О. М. Демська), способів творення реєстру та критеріїв упорядкування одиниць (В. А. Широков). На основі аналізу наукових праць А. М. Баранова, Д. О. Добровольського, О. В. Куніна, Л. І. Ройзензона, Л. Г. Скрипник, В. Хлебди та ін., а також з урахуванням концепції комплексного ДФС визначено, що у фразнику мають бути представлені передусім ідіоми, компаративеми, паремії, а також деякі крилаті вислови, фразеологізовані терміни та інші сталі словесні комплекси, які можуть викликати інтерес дослідників з різних аспектів їхнього вивчення. На основі підходів Л. О. Івашко, В. Д. Ужченка, О. І. Федорова запропоновано визначати поняття *ареальна ФО* за такими критеріями: невідомі літературній мові одиниці, які не зафіксовано академічними словниками; ФО, відомі загальнонародній мові або іншим діалектам; вислови розмовного мовлення міст, що належать до різних соціальних і професійних сфер або характеризують предмет через уявлення про місцеві реалії; структурно й семантично видозмінені літературні фразеологізми; мікрофразеологізми та ін. Визначення таких принципів відбору АФО зумовлено необхідністю формування бази даних говіркового матеріалу й інтеграції різних типів словників у єдину систему.

У зв’язку зі збільшенням реєстру, а також з виокремленням двох інформаційних середовищ спроектовано структуру моделі, функцією якої є

ефективна організація матеріалу з урахуванням його специфіки. Загальну структуру ДФС сформовано з таких компонентів: 1) *головна сторінка* – демонструє основні підрозділи; 2) *вступ* – містить передмову, відомості про авторів, теоретичну інформацію про концепцію словника, рецензії та ін.; 3) *пошук АФО* – один із найважливіших елементів комплексного ДФС, якому надано якісно новий рівень організації. Запропоновано різнорівневу схему пошуку, яка дозволяє знайти фразеологізм за багатьма критеріями: а) *за словом-компонентом* – уперше виведено список АФО в класифікаційних рубриках з метою структурування матеріалу, завдяки чому користувач отримує своєрідні „міні-словники” ідіом, компаративем та ін.; б) *за алфавітом*; в) *за значенням* – розподіл матеріалу здійснено за категоріальним значенням АФО, тобто за категоріями, наприклад, *назви, дії, характеристики*, до кожної з яких виділено теми: *назви* → *явища природи, побутові предмети*, та списки груп АФО: *явища природи* → *сніг* → *білі мухи*; г) *інші можливості пошуку* – функція, що передбачає альтернативний пошук за різними параметрами опису АФО, тобто користувач отримує список висловів за конотативними, стилістичними та іншими ремарками; 4) *характеристика регіону* – розміщено карти обстеженої місцевості, аудіозаписи мовлення, слайди фотографій, коротку інформацію про регіон; 5) *терміни й поняття*; б) *література та джерела*.

Мікроструктуру вчені розуміють як внутрішню будову словникової статті, її обов'язкові елементи, а також методи лексикографічного опису реєстрових одиниць (Г. Карась). Мікроструктуру комплексного ДФС розроблено відповідно до кожного інформаційного середовища. Одним із головних завдань „*науково-лінгвістичного середовища*” визначено *семантизацію* базових одиниць (термін за П. М. Денисовим, О. В. Загоровською та ін.). У роботі доведено, що формування дефініції та ілюстрацію смислових зв'язків АФО необхідно здійснювати на основі фразеосемантичної класифікації. Порівнявши підходи В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. П. Жукова та ін., ми виявили деякі суперечності в класифікаціях, що виникають через пріоритетність граматичного центру перед семантичним. Зіставлення цих принципів із класифікацією А. М. Левіцької, А. Пайджинської засвідчило, що ефективнішим є семантико-функційний підхід. Відповідно до категоріального значення АФО виділено розряди: **субстантивні** АФО: *білий лебідь* „умивальник”; **дієслівні**: *пушов з куньом* „пропав”; **описові** ФО, які характеризують предмет: *скандал до Уралу* „дуже великий скандал”, які характеризують дію: *рости бур'яном* „жити без користі для інших”, які називають ознаку: *як булицоголова* „дуже високий, але невмілий”, які характеризують стан, ознаку: *ніде насінню впасти* „дуже людно”; **визукові (фразеологічні показники)**: *бачили ми й не таких* „уживається в ролі вигука, коли хочуть показати відсутність страху перед нападником, хвальком”;

модальні та службові вислови: як тільки... так і...; **фрази:** *Божжа Мати плаче* „дощ, коли світить сонце”. До кожного з цих розрядів визначено тип дефініції, що як своєрідний еквівалент АФО в словнику має відображати її семантичні характеристики та граматичні властивості. Також важливим аспектом формування дефініції визначено специфіку тлумачення діалектних фразеологізмів, яка полягає у відображенні територіальної диференційованості значень (Г. Карась), особливо якщо йдеться про опрацювання етнографічних та обрядових АФО, оскільки за спільною назвою обряду чи дійства можуть стояти різні традиції святкування, які зумовлюють і різне розуміння самих висловів: *платити штраф, етн.* 1. На другий день весілля, якщо не встиг, щоб умили цигани, викупаєш своє місце в залі. 2. Якщо прийшов на другий день весілля без квітки, то платиш викуп – даєш гроші, танцюєш, співаєш, що побажають молоді (І. В. Царьова). У роботі запропоновано також спосіб ідеографічного групування АФО, заснований на їхньому категоріальному значенні, що дозволяє тематично організувати матеріал, який на рівні абстрагування позначає однорідні поняття. Так, фразеологізми із семою „лінощі, неробство” подано в різних таксонах, але значеннєву сітку сформовано за рахунок покликань на смислові вузли інших категорій: субстантивні → ледарі → *п'ята бригада*; дієслівні → лінуватися → *боки м'яти*; описові → лінивий → *до праці як ведмідь до танцю*; фрази → *Лінь-матушка вперед кого народилась*. Категоріальний розподіл дає можливість розкрити семантичні зв'язки, не порушуючи при цьому логічні конструкти категорій. У дисертації розширено ремаркування конотативних, стилістичних, хронологічних, частотних параметрів, коментування граматичних властивостей і прагматичних умов використання АФО та ін., наприклад, запропоновано ввести таблицю граматичних форм слів-компонентів АФО: однина, чол. рід – *лелека приніс, лелек приніс*; жін. рід – *лелека принесла*; множина – *лелеки принесли*. Спираючись на дослідження О. М. Бабкіна, Ю. Конся та ін., ми визначили важливі критерії добору контекстів, зокрема доведено, що вони мають підтверджувати існування АФО з певним значенням або відтінком на обстеженій території, допомагати в розумінні семантики вислову, показувати характерні ситуації вживання АФО, її стилістичні нашарування, етнокультурну, історичну підоснову функціонування.

Згідно з визначеною метою „енциклопедійно-пізнавального середовища” щодо задоволення освітніх потреб особистості в роботі запропоновано опрацьовувати АФО через розмаїтість додаткового матеріалу та інноваційні форми його репрезентації, що мотивуватиме користувачів до вивчення фразеології. Установлено, що найбільше зацікавлення викликають *історико-етимологічні роз'яснення*. На основі вивчення методик дослідження етимології А. О. Івченка, В. М. Мокієнка запропоновано виділити деякі

елементи цього аналізу як окремі лексикографічні параметри, зокрема виявлення історії фіксації АФО в лексикографічних джерелах, ареальна характеристика фразеологізмів у діалектному континуумі, формування структурно-семантичної моделі, їх екстралінгвальна характеристика. Узявши за основу свідчення В. Д. Ужченка про те, що кумулятивна функція АФО є постійним об'єктом читацького інтересу, у дисертації запропоновано розширити *культурологічний коментар* як необхідний елемент у реалізації освітньо-виховної функції „енциклопедійно-пізнавального середовища”, наприклад, для *обрядових АФО* навести опис фрагмента обряду, традиції, свята (*ламати коровай*), для *побутових* – пояснити ситуацію фразеотворення (*вловити голоблю*), для *АФО з компонентом-концептом* подати „пучок” уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово (Ю. С. Степанов) та ін. Установлено, що такий параметр опрацювання АФО, як *тлумачення компонентів*, є обов'язковим елементом ДФС. На основі аналізу словників Г. Л. Аркушина, Г. М. Добролюжі, В. А. Чабаненка та ін. визначено, що тлумачення потребують такі групи лексики: діалектна й розмовна лексика (*червоний як грань, грань – жар*), слова з переносним значенням (*робити биду, беда – самогон*), застарілі й архаїчні лексеми (*гони знати, гони – міра довжини ниви, що приходиться в один бік без повороту плуга*), історизми, біблєзми, церковнослов'янзми, слова з професійного мовлення, жаргону та ін. Особливу увагу зосереджено на графічно-ілюстраційних зображеннях, що відіграють важливу роль не лише в зацікавленні користувачів, але й у наочному тлумаченні реалій позамовної дійсності, до яких апелює фразеологізм, передачі комунікативної ситуації, розкритті соціальної, культурної, професійної підоснови функціонування АФО та ін.: *хоч у бердо тягни* – роз'яснення незрозумілого слова з ілюстрацією позначуваної реалії (*бердо* – вид гребеня в рамці ткацького верстата). З метою репрезентувати досліджуваний ареал у широкому плані, „оживити” мовну картину запропоновано ввести аудіовізуальний формат матеріалу: карти, фотографії місцевості, аудіозаписи мовлення носіїв діалекту та ін., наприклад, вивчаючи матеріал із с. Переможне Лутугинського району, користувачеві буде цікаво дізнатися про культурні традиції переселенців із Лемківщини, побачити їхній побут, почути розповіді про життя, відчути особливості мовлення. Отже, „енциклопедійно-пізнавальне середовище” стає допоміжною словниковою статтею, інформація якої зібрана з різних типів словників (етнолінгвістичного, енциклопедійного, історико-етимологічного), посібників з різних галузей (культурології, етнографії, історії, географії), а особливо від мовців – носіїв української етнокультури, що розкриває широкі можливості для дослідження фразеології як однієї з найважливіших систем української мови.

У дослідженні ми дійшли висновку, що ключовими засадами у формуванні „розвивального інформаційного середовища” є експлікація

різноманітних лінгвістичних відношень між словниковими одиницями (В. А. Широков), загальний взаємозв'язок інформації в словнику – система її пошуку й можливості переходу від „науково-лінгвістичного” до „енциклопедійно-пізнавального середовища” та навпаки, що забезпечено на *медіоструктурному* рівні. Взаємозв'язок інформаційних компонентів ДФС має забезпечувати швидкий доступ до матеріалу. Передбачено організацію взаємозв'язків у кілька етапів, а загальна картина інформації постає завдяки розробці покликань, на які користувач переходить у разі зацікавлення (рис. 2).

Рис. 2. Схема переходу від системи пошуку до інформаційних середовищ та ілюстрація зв'язків між ними

Сукупність інформаційних складників і взаємозв'язок між ними визначає не лише значущість смислового наповнення комплексного ДФС, але й швидкість оперування його окремими елементами. Визначені параметри „науково-лінгвістичного” й „енциклопедійно-пізнавального середовища” дають можливість систематизувати зібрану дослідниками інформацію, опрацювати фразеологічний матеріал з урахуванням вимог провідних лінгвістів, пізнавальних інтересів користувачів, посилити дидактичну функцію ДФС, розробити своєрідну базу даних фразеології конкретного ареалу. Ми дійшли висновку, що ключовим у формуванні „розвивального інформаційного середовища” є поєднання та можливість переходу від „науково-лінгвістичного” до „енциклопедійно-пізнавального середовища” та навпаки, що утворює інформаційну цілісність для вивчення фразеології в ДФС.

У додатках до дисертації подано схематичну розробку моделі комплексного ДФС, представлену як фрагмент словника „Фразеологія Луганської області”. Нижче наводимо орієнтовний зразок словникової статті,

який сформовано з урахуванням викладених теоретичних положень: *забивати чіп* (чоп, чіпок).

„Науково-лінгвістичне середовище”

1. **Значення:** обрядова дія, яку здійснюють на 2-й або 3-й день весілля: сигналізувати про одруження останньої дитини в сім’ї (ВесГ), про завершення весілля (Алч); випивати під час цієї обрядодії (Пер).

2. **Функційні характеристики:** етнічний вислів, який належить до обрядової фразеології післявесільного циклу; давній; зафіксований у багатьох працях і словниках (В. В. Іванов, І. В. Магрицька, В. Д. Ужченко).

3. **Географія:** поширений переважно на східних територіях слобожанських і степових говірок, зокрема в Луганській, Донецькій, Харківській, Сумській обл. (В. Д. Ужченко).

4. Контексти:

– *Чіп забивають у нас тоді / коли отдають м'ядицу дочку заміж // усе проходить у бат'к'ї н'е'в'ести // гост'ї збирають: а коло вор'їт...*

В. Г. Михайлик, 1940 р. н., смт Білокуракине.

– *Чолов'їк м'їй ледве д'їстаўс я додому: заби'вав у кума ч'їп* (Лут).

5. **Фразеосемантичне поле** ← перехід до ідеографічної статті
Дії → завершувати весілля → *забивати кіл / палицю, їти доїдати ...*
гуляти в останній день → *благодарити кухарок, горох молоти...*

„Енциклопедійно-пізнавальне середовище”

1. **Опис обрядової дії:** умова проведення: одруження останньої дитини; час виконання: понеділок, неділя; місце: перед ворітьми, біля хати; довжина чопа: різна, до 1 м; деталі: копають яму, наливають воду, прикрашають чіп стрічками; виконавці: молодий, родичі та ін.

2. **Символіка:** щоб у цьому дворі більше не було заручин (Просяне), не одружувалися вдруге, не любили чужих (Біле); щоб пара дружно прожила (Білк), щоб міцнішою була сім’я (Мак); щоб молоді були щасливими та ін.

3. **Етимологічні припущення:** показати іншим сватам, що дорога вже „забита” – своєрідний спосіб перегородити дорогу в двір непроханим сватам (Ю. Т. Родіонов, 1951 р. н., с. Великочернігівка,); забивати чіп все одно, що ставити вартового, щоб не пускав у двір поганого.

4. **Тлумачення компонента:** *чіп* (кіл) – „груба палиця, загострена з одного кінця для втикання в землю з різною метою” (В. В. Жайворонок).

5. **Приклади з інших джерел:** етногр. праця В. В. Іванова (1898): *звати до чена*, обр. Післявесільна обрядодія. За тиждень після весілля батько жениха запрошує родичів до себе, цим святкування весілля й завершується; *їти до чопа*, обр. Друзі молодого йдуть до нього й намагаються викупати друга, той, щоб урятуватися, пригощає за свій рахунок.

6. Карта, аудіозаписи, фотографії.

7. Література та джерела статті.

Отже, спроектована модель комплексного ДФС є поліфункційною, розрахованою і на фахівців лінгвістичної галузі, і на широке коло користувачів, зацікавлених у вивченні живої народної мови та її етнокультурного коду.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження.

На основі аналізу історії розвитку УДФ було встановлено, що вдосконалення змісту, структури, механізмів укладання словників здійснюють на кожному етапі, оскільки конкретне покоління користувачів висуває нові вимоги до інформаційних джерел. Проте реалізації цих вимог на сучасному етапі перешкоджає низка проблем, найактуальнішими серед яких є ігнорування інноваційних технологій укладання словників, недостатня теоретико-методична розробленість опису АФО, відсутність елементів зацікавлення й мотивування користувачів до пізнавально-наукової діяльності. Для розв'язання зазначених проблем необхідно впровадити в УДФ новітні концептуальні засади, що полягають у розробці моделі ДФС з використанням комп'ютерних технологій та інтегруванням різноаспектної інформації в єдину систему.

У формуванні концепції укладання комп'ютерного ДФС було враховано нейропсихологічні особливості когнітивних процесів людського мозку, що спонукало до розробки „розвивального інформаційного середовища” з поєднанням науково-лінгвістичного та енциклопедійно-пізнавального типів інформації. Основу концепції укладання комп'ютерного ДФС становить організація комунікативної взаємодії „людина – комплексний ДФС”, де новою характеристикою словника є врахування пізнавальних і наукових інтересів користувачів; рушійною силою – потребнісно-мотиваційні чинники, а кінцевим результатом – актуалізація процесу самовдосконалення особистості: *людина → комп'ютер (комплексний ДФС) → пізнання ↔ мотивація ↔ наука → самовдосконалення особистості*. Згідно з концепцією процес поетапного формування пізнавального інтересу (*зацікавленість → допитливість → заглибленість → спрямованість*) здійснено через перехід від „енциклопедійно-пізнавального” до „науково-лінгвістичного середовища” й навпаки, а також завдяки застосуванню високотехнологічних методів обробки й репрезентації матеріалу.

Модель комплексного ДФС ґрунтується на поєднанні двох інформаційних середовищ – „науково-лінгвістичного” та „енциклопедійно-пізнавального”. Наповнення їх багатоплановою інформацією дало змогу врахувати й індивідуальні мотиваційні потреби пізнавальної діяльності особистості, і наукові праці дослідників цієї галузі. Унаслідок поєднання цих середовищ та вільного переходу від одного до іншого замикається й коло

постійного взаємопроникнення наукової та пізнавальної сфер, утворюється “розвивальне інформаційне середовище” для глибинного пізнання фразеології.

Структуру комплексного ДФС розроблено на макро-, мікро- й медіорівнях, які відображають загальну будову словника, порядок розташування інформаційних компонентів, їхній зв'язок, а також методи відбору й опрацювання реєстрових одиниць. У межах „науково-лінгвістичного середовища” визначено такі методи опису АФО: типи дефініцій, їх метамову, принципи ідеографічної організації фразеологізмів слід формувати на основі категоріального значення АФО; розширеного коментування потребують функційні показники, конотація, граматичні характеристики; серед основних вимог до контекстуального оточення названо ілюстрацію значень і відгінків АФО, показ характерних ситуацій уживання, розкриття типової лексичної й синтаксичної сполучуваності та ін. У процесі формування „енциклопедійно-пізнавального середовища” описано принципи розкриття внутрішньої форми АФО через етимологію, образну, етнокультурну підоснову функціонування, смислове концептуальне наповнення вислову, доведено необхідність унаочнення фразеологічного матеріалу поданням фотографій, графічно-ілюстраційних зображень, аудіозаписів мовлення мешканців. Спроектвана модель дозволяє відібрати й ефективно організувати комплекс різномірної інформації, реалізувати комбінації параметрів опрацювання АФО і лінгвістичного, і пізнавального спрямування та впорядкувати ДФС як самостійну систему з внутрішніми зв'язками та багатопланою організацією. Представлена в структурних схемах модель комплексного ДФС відкриває широкі можливості для багатовекторного дослідження фразеології як однієї з найважливіших систем живої народної мови. Словник становить поєднання кількох технологій у єдину інформаційно-пошукову систему, у якій різноаспектні підрозділи взаємодоповнюють один одного, чим створюють „розвивальне інформаційне середовище”. Розроблений схематичний зразок словника на матеріалах, зібраних у Луганській області, – це перша спроба продемонструвати можливості комп'ютерних технологій у сфері діалектної фразеографії. Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми вдосконалення сучасних ДФС з використанням комп'ютерних технологій, але відкриває широкий простір для проведення подальших наукових розробок в УДФ.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Серебряк М. В. Лінгвокультурологічні особливості зоофразеологізмів із концептом *заць* / М. В. Серебряк // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2008. – № 1. – С. 144 – 150.

2. Серебряк М. В. Сучасні проблеми української діалектної фразеографії / М. В. Серебряк // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та

им. В. И. Вернадского. Сер. „Филология. Социальные коммуникации”. – Т. 22. – 2009. – № 4. – С. 119 – 223.

3. Серебряк М. В. Фразеологічні варіанти народного мовлення та їх лексикографічне опрацювання / М. В. Серебряк // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України. Черкас. нац. ун-т імені Богдана Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Вип. 11. – Черкаси, 2010. – С. 70 – 74.

4. Серебряк М. В. Питання про „співпрацю” діалектної фразеологічної лексикографії (на матеріалі західнополіських говірок) / М. В. Серебряк // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіські говірки у просторі і часі : зб. наук. пр. – Вип. 9 / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 77 – 83.

5. Серебряк М. В. Принципи формування контексту в українських ареальних фразеологічних словниках кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М. В. Серебряк // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2010. – № 2. – С. 113 – 118.

6. Серебряк М. В. Семантичні особливості ідеографічної класифікації компаративних фразем середнього Полісся та суміжних територій / М. В. Серебряк // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – № 22 (II т.). – С. 251 – 255.

7. Серебряк М. В. Проблеми словникової семантизації ареальних фразеологічних одиниць / М. В. Серебряк // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Вип. 10 / відп. ред. А. В. Корольова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Ч. II. – С. 113 – 119.

8. Серебряк М. В. Репрезентація екстралінгвальної інформації в ареальних фразеологічних словниках / М. В. Серебряк // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. пр. / відп. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. – Вип. 20. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2011. – С. 113 – 120.

9. Серебряк М. В. Укладання діалектного фразеологічного словника з використанням комп'ютерних технологій : метод. рек. / М. В. Серебряк ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – 58 с.

10. Серебряк М. В. Українська діалектна фразеографія : основні етапи розвитку й сучасні проблеми / М. В. Серебряк // Słowo. Text. Czas XI : Fraseologia słowiańska w aspekcie onomazjologicznym, lingwokulturologicznym i frazeograficznym / pod red. M. Hordy, W. Mokijenki, T. Szutkowskiego i H. Waltera. – Szczecin – Greifswald : PPN Zapol, 2012. – S. 597 – 604.

11. Серебряк М. Фразеографічна спадщина В. Д. Ужченка / Марина Серебряк // Образне слово Луганщини : тези XII Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка / за ред. проф. О. М. Горошкіної. – Вип. 12. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – С. 244 – 246.

12. Серебряк М. В. Проектування комп'ютерного діалектного фразеологічного словника з урахуванням пізнавального інтересу користувачів / М. В. Серебряк // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2013. – № 1. – С. 110 – 118.

АНОТАЦІЯ

Серебряк М. В. Українська діалектна фразеографія. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. – Луганськ, 2014.

У дисертації досліджено параметричну систему діалектного фразеологічного словника (ДФС), виявлено актуальні проблеми їх укладання та окреслено перспективи розвитку галузі з урахуванням комп'ютерних технологій. Сформовано концепцію укладання комплексного ДФС, в основу якої покладено комунікативну взаємодію: *людина* → *комп'ютер (комплексний ДФС)* → *пізнання* ↔ *мотивація* ↔ *наука* → *самовдосконалення особистості*. Спроектовано й теоретично обґрунтовано модель комплексного ДФС, яка базується на поєднанні науково-лінгвістичного й енциклопедійно-пізнавального типів інформації в єдину лексикографічну систему з метою конструювання „розвивального інформаційного середовища”. Визначено зміст і послідовність етапів формування пізнавального інтересу користувачів до вивчення фразеологізмів у словнику, що дозволяє розширити функційну значущість ДФС як мотивувального чинника. Розроблено макро-, мікро- й медіоструктури моделі комплексного ДФС та узагальнено методика опису АФО щодо втілення широкого спектра науково-освітніх потреб користувачів; реалізацію моделі проілюстровано на схематичному фрагменті словника. Результати досліджень дозволяють поглибити теоретичні та практичні знання з методики укладання ДФС і можуть слугувати методичними рекомендаціями.

Ключові слова: діалектна фразеографія, комп'ютерна технологія, модель комплексного діалектного фразеологічного словника, „розвивальне інформаційне середовище”, макро-, мікро-, медіоструктура словника.

АННОТАЦИЯ

Серебряк М. В. Украинская диалектная фразеография. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – ГУ „Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко”. – Луганск, 2014.

Диссертация посвящена исследованию параметрической системы диалектных фразеологических словарей (ДФС), анализу актуальных на

сегодня проблем их составления и описанию перспективы развития украинской диалектной фразеогрфии на основе внедрения инновационных технологий. Сделана попытка разработать модель нового типа словаря, спроектированного на основе использования компьютерных технологий. Первоочередная задача концепции составления такого лексикографического проекта заключается в организации коммуникативного взаимодействия „человек – комплексный ДФС”, где новой характеристикой словаря становится учет познавательных и научных интересов пользователей, движущей силой являются потребностно-мотивационные факторы, а конечным результатом – актуализация процесса усовершенствования личности. В основу концепции составления комплексного ДФС положено расширенное коммуникативное взаимодействие: *человек → компьютер (комплексный ДФС) → познание ↔ мотивация ↔ наука → усовершенствование личности*. Определены содержание и последовательность этапов формирования познавательного интереса пользователей к исследованию фразеологизмов, что позволяет расширить функциональную значимость ДФС как мотивационного инструмента на занятиях. Установлено, что интерес пользователей возрастает благодаря применению высокотехнологических методов обработки материала, организации дополнительного комплекса познавательной информации о концептуальной наполненности фразеологизмов, связи с экстралингвистическими реалиями и переходу к научно-лингвистическому комплексу сведений о семантике выражений, особенностей их функционирования в разговорной речи.

В диссертации спроектирована и теоретически обоснована модель комплексного ДФС, разработанная на основании объединения научно-лингвистического и энциклопедически-познавательного типов информации в единую лексикографическую систему с целью конструирования „развивающей информационной среды”. Понятие „развивающая информационная среда” определено как сложная многоуровневая структура, которая является результатом интеграции различных типов информации в процессе составления ДФС нового типа. Разработана макро-, микро- и медиоструктура модели комплексного ДФС, обоснована методика описания диалектных фразеологизмов в пределах каждой информационной среды: „научно-лингвистической” – на основе категориального значения фразеологизмов определены типы и метаязык дефиниции, предложен принцип идеографической организации фразеологизмов; описаны формы маркировки коннотаций, функциональных показателей, грамматических характеристик, сформулированы основные требования к подбору контекстов и др.; „энциклопедически-познавательной” – исследованы принципы описания фразеологизмов через этимологию, смысловую концептуальную

наполненность, анализ экстралингвистической информации, особенности функционирования; доказана необходимость презентации фразеологического материала с использованием фотографий, графически-иллюстрационных изображений, аудиозаписей речи носителей диалекта. Такая методика описания диалектных фразеологических единиц позволит реализовать широкий спектр научно-образовательных целей и удовлетворить познавательные интересы пользователей. Результаты исследования дают возможность пополнить теоретические знания по методике составления словарей и могут служить методическими рекомендациями для составителей.

Ключевые слова: диалектная фразеография, компьютерная технология, модель комплексного диалектного фразеологического словаря, „развивающая информационная среда”, макро-, микро- и медиоструктура словаря.

SUMMARY

Serebriak M. V. Ukrainian dialect phraseography. – Manuscript.

The thesis for the Candidate Degree in Philological Sciences (Ph.D. in Philological Sciences) in specialty 10.02.01 – The Ukrainian language. – Public Institution „Luhansk Taras Shevchenko National University”. – Luhansk, 2014.

The thesis investigates parametric system of dialect phraseological dictionary (DPD), identifies the current problems of their creation and outlines the prospects of the development based on the computer technologies implementation. It is formed here the concept of compiling a comprehensive DPD, which is based on the communicative interaction: *person* → *computer (comprehensive DPD)* → *cognition* ↔ *motivation* ↔ *science* → *self-enhancement*. The thesis designs and theoretically grounds the model of integrated DPD, based on a combination of scientific, linguistic and encyclopedic and educational types of information into a single lexicographic system to construct the „developing information environment”. It defines the content and sequence of the stages of users’ cognitive interest formation in studying the phraseology in the dictionary. This allows extending the functional significance of DPD as a motivation factor. A macro-, micro- and mediosturture of the comprehensive DPD model is elaborated; and the method of dialect idioms description is generalized to implement a wide range of scientific and educational needs of the users; implementation of the model is illustrated in the schematic fragment of the dictionary. The research results allow to deepen the theoretical and practical knowledge with the methods of creating DPD and can serve as methodological recommendations.

Key words: dialect phraseography, computer technology, the model of comprehensive dialect phraseological dictionary, „developing information environment”, macro-, micro- and mediosturture.

Підписано до друку 22.04.2014 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк ризографічний.
Умовн. др. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 181

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.